

A FEKETE-AFRIKAI IRODALOM SORSA, AVAGY EGY KULTÚRA PROBLEMATIKUS JELLEGE

(részletek)*

KIMONI, Iyay

(lapaljára csillaggal)

A fordítás alapjául szolgáló mű: Iyay Kimoni: *Destin de la Littérature Négro-Africaine ou problématique d'une culture*, 1975, Sherbrooke, Québec, Canada, Éditions NAAMAN, old.

Előszó

E tanulmány befejezésekor – mely számomra olykor kiábrándító meglepetéseket tartogatott, és nem egyszer erőfeszítéseim fokozását tette szükségessé – hálámat mindazoknak ki szeretném fejezni, akik segítséget nyújtottak, és lehetővé tették tervem megvalósítását.

Különösen Yves Giraud-ra, a Friburgi Egyetem és Jacques Chevrier-re, a Párizsi XII. Egyetem tanárára gondolok. Tanácsaikkal és bátorításukkal együttesen irányítottak és segítettek. Köszönöm megértésüket, s hogy rendelkezésemre álltak: Yves Giraud helyálló megjegyzéseivel, pontosságra irányuló törekvésével és a szép iránti érzékével. Emellett ismételten felhívta figyelmemet a magarázó jegyzetekre és a módszer kérdéseire. Jacques Chevrier Afrikára és a kulturális kapcsolatok problémáira vonatkozó ismeretével, az afrikai irodalommal foglalkozó tanfolyamaival és szemináriumaiával, valamint észrevételeivel arra bátorított, hogy egyénileg vegyem szemügyre az afrikai irodalmat, és hogy kutatásaim egészére vonatkozóan egy afrikai ember szempontját juttassam kifejezésre.

Miután olyan területtel foglalkozom, ahol mindenki azzal próbálkozik, hogy egy-egy szempontot úgy mutasson be, mintha fontos volna, holott azok egyáltalán nem vagy alig lényegesek, nem törekedtem végleges ítéletalkotásra. A mértéktartás, mely következtetéseimben megmutatkozik, egyszerűen azt jelzi, hogy ingoványos talajon mozgok, és ilyenkor minden tudósnak eszébe jut, hogy egy szilárd pontot keressen, amelyre biztonságosan ráléphet. A néger-Afrikai irodalom kulturális szemszögű megközelítésére irányuló eltökélt szándékom ténye eléggé megmutatja, hogy olyan témával van dolgunk, amelyet egyetlen ügyes

fogással aligha lehet áttekinteni. Éppen emiatt azt szeretném, ha mindenki, aki megbeszélést folytatott velem erről a munkáról – tanárok, diákok vagy más személyek, Afrikában vagy Európában – megtudhatná, hogy szempontjaikat értékes tanácsként vettem figyelembe. Mert mindnyájan hozzájárultak ahhoz, hogy bensőmben előidézsem a kutatásnak azt a szabadságát, amely arra bírta, hogy gyakran foglaljak állást.

Legőszintébb köszönetem mindazoknak a baráti személyeknek, akik támogattak, különösen az S. Huwyler, a Don G. Barcelli és a T. Trebesch családnak, akik legszívélyesebb rokonszenvükkel vettek körül ott-tartózkodásom folyamán, és B. Wild tisztelendő úrnak, aki először fogadott engem Friburgban.

Végül el kell mondanom, e munka során mindvégig elkísért apám emléke, aki úgy vitt az iskolába, mintha kezesként vezetne oda, és – lelkesedése miatt – Siegfried Huwyler-é. Nekik ajánlom kegyelettel ezt a munkát.

Bevezetés

Amikor a fekete-afrikai irodalomról értekezünk, tüstént meg kell állapítanunk témaköréről, hogy az kihívó és gyarmatosítás-ellenes. Ez az ismertetőjegy világosan megmutatja, olyan tiltakozó irodalom elé kerültünk, amely jogosan lázad föl a fekete népek mostoha sorsa ellen, és visszaköveteli számukra az emberméltóságot és az igazságosságot. Ha valamely igazságtalannak ítélt társadalmi rend – jelen esetben a gyarmati uralom – elleni tiltakozás erőfeszítései elérik céljukat, aligha gondolhatunk arra: íme a vádirat egymagában elegendő ahhoz, hogy visszaadja a gyarmatosítottak emberméltóságát, vagy hogy őt ez rehabilitálhatja.

Ellenkezőleg, bizonyos, hogy a néger ember, aki ezen az irodalmon keresztül felbukkan, és lapjain meghatározásra kerül, csak abban a mértékben alkot megbízható képet, amennyire kibontakozik benne ellenfelének, tehát a gyarmatosítónak a karikatúraszerű arcéle. Az afrikai irodalomban bemutatott fekete ember bizonyos konvencionális képhez igazodik, és egyfajta harcos irodalom ugródeszkájaként szolgál. A fekete-afrikai irodalom vitatott és átmeneti jellegét alkalmas időben, olyan korszakban hangsúlyozták, amikor a világ közvéleménye ellenséges érzületet táplált a gyarmati uralommal szemben, és amikor Afrika valamennyi arcvonalon a függetlenségéért harcolt. De mi maradt meg a harcos számára, amikor a harc és az ellenfél formálisan megszűnt létezni? Vajon semmi más, mint csupán az, hogy elássa a harci bárdját? Az afrikai irodalomnak a gyarmati uralom megszűnésével talán bizony elenyészett a jelentősége? És elveszítette a hitelét éppen, amikor ezt az irodalmat Afrika föltárta?

S ha arra kerül sor, hogy fejtegetéseim folyamán szót ejtsek a fekete fajnak az afrikai irodalom által kiváltott magára ébredéséről, nem származik ebből még inkább az, hogy túllicitálom a faji szembenállást és polémiát? Kiemelve, hogy a fekete írók antikolonializmusa nem faji szembenállás, hanem elsősorban a gyarmati hatalom visszautasítása, hogy részükről az asszimiláció megtagadása nem a nyugati kultúra elvetélése, vagy hogy a négritude lelkesültsége nem valamilyen teljes mértékű visszatérés az ősök hagyományaihoz, vajon nem mutatja meg mindez máris eléggé, hogy az irodalomnak másfélék a hajlamai, mint a vitatkozásnak?

Habár igaz, hogy a fekete-afrikai írók az asszimiláció politikájával szemben az ősök hagyományaihoz való visszatérést magasztalják, ugyanakkor egyáltalán nem zárják ki a fekete-afrikai emberiség modernizált látomását. Afrika kulturális újjászületését az akkulturáció – az új kultúrába illeszkedés – viszonylatában fogják fel. Ez a megállapítás kevésbé helytálló ugyan a négritude költőinél, teljes mértékben beigazolódik viszont a regényíróknál, akik Afrikával kapcsolatban nem metafizikai, hanem szociológiai küzdelmet vívnak. Akár a költők, a regényírók is kétségkívül jól ismerik a szembenálló kultúráknak azokat a különbségeit és ellentéteit, amelyek tudata megerősíti bennük identitásuk érzelmét, és nem tűrnek meg semmit, ami azonosságtudatuk tekintetében bosszantja őket. De azért mégsem nyugtalanok a nyugati kultúrával szemben. Az ellentéteket és az elütő jellegzetességeket jelentős mértékben megvilágítják, ahol kiszolgáltatottjai a gyarmatosító hatalomnak. Hangsúlyozzák a gyarmati helyzetből eredően fennálló konfliktus-veszélyt hordozó sajátos vonást, anélkül, hogy figyelmen kívül hagynák a hagyományos társadalom belső válságát. Feltárják többek között azt, hogy a gyarmatosítás által megrázkódtatást szenvedett Afrika új egyensúlyt keres, és rámutatnak a fekete földrész korszerűsítését célzó kezdeményezés olyan koncepciójára, amely idegen kultúrák értékeinek a kölcsönvételével jár. A gyarmatosítással szembeszegülő meggyőződésük az afrikai társadalom modernizálására irányuló eltökéltségükkel párosul. A négritude iránti előszeretetük nem teszi őket elvakulttá.

Ez annyit jelent, hogy ebben az irodalmi folyamatban az agresszivitáson kívül még más valamit is észre lehet venni. Küzdelmet folytatva a gyarmati uralommal szemben, az irodalom fölveti az afrikai kultúra jövőjének a problémáját, amelynek az átalakulását már megjósolta. Ez a remény magától értetődőnek tűnik, ha az afrikai irodalom megszületésének a tényét fontolóra vesszük, visszahelyezve ezt az eseményt létrehozóinak sajátos célkitűzései közé, és beágyazva azt különösképp a *La Revue du Monde Noir* és a korszak újságainak pán-néger irányzatába, amikor a *Légitime Défense* és a *L'Étudiant noir* innen merítette témáit és akcióprogramját. Vajon meg lehet-e tárgyalni ennek az irodalomnak a funkcióját anélkül, hogy kiemelnénk eredetének kérdését? –

az Afrikában újonnan született elgondolásokkal, az anglofon, a frankofon, a hiszpanofon és más koncepciókkal szemben megmutatkozó problémáját? Vajon eredetét és fejlődését tekintve biztosítja-e az afrikai irodalom az európai kultúra afrikai jövőjét, vagy pedig az afrikai kultúra alapjaira helyezkedik-e?

Ahhoz, hogy ezeket a feltevéseket igazoljuk, az szükséges, hogy képesek legyünk az afrikai irodalom tanulmányozása során egyidejűleg több szempontot szemügyre venni, hasznosítva így az afrikai vagy az idegen kutatók által összegyűjtött különböző tudományos anyagokat. Többek között számot kellene vetni a kulturális antropológiának azokkal az újabb fejleményeivel, amelyek lehetővé tennék, hogy az irodalmi szövegeket visszahelyezzük kulturális atmoszférájukba, és azt, hogy emlékezetünkbe idézzük az afrikai országok függetlenségének a tényét, ami a gyarmati uralom ellenességét új szempontból világítja meg.

Kizárólag számos tudományág kutatásainak és a közvetlen elemzés eszközeinek a használata járulhat hozzá egyrészt Afrika tanulmányozásának hatékony megújításához, elérhetővé téve az afrikai gondolkodás lehető legpontosabb megközelítését, ahogyan az a szájhagyományozott prózában és az etnikai ébredésnek ebben a forrongó korszakában a fekete-afrikai írásain keresztül valóságosan megnyilvánul, másrészt csak ez segítheti elő, hogy kikerülhessük azokat a kifejezésbeli sémákat, amelyekhez nagyon is hozzászoktattak bennünket.

Az magától értetődő, hogy nincs olyan egyén, aki egyetlen nekilendüléssel képes lenne a módszerek és eredmények szintézisét megvalósítani. Mindamellettt kívánatos, hogy az átfogó kutatásra irányuló törekvést a megközelítés sokféle eszközével ne mulasszák el. ez az oka, ami arra bír, hogy pl. a második részben a néprajzi irodalmat bizonyos szempontokból éppolyan súllyal vettük figyelembe, mint amelyet a sajátos afrikai irodalomnak tulajdonítunk. Az afrikanisták álláspontját az afrikai társadalmak szempontjából megvizsgálni, ez nem biztosítja az egyedül helyes módszertani törekvést, de épp ahhoz a jelentéshez kapcsolódik, amelyet az afrikai irodalomnak tulajdonítani igyekszünk.

Az etnológiai tanulmány nélkülözhetetlen annak a számára, aki Afrikát az irodalmon keresztül óhajtja megismerni. Az etnológusoknak ugyanis a fekete emberről és kultúrájáról olyan alapvető elgondolásuk van, amely befolyásolta és ösztönözte azt az eszmét, ami az afrikai irodalomban megmutatkozik. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az etnológia hozadékát azzal az ürüggyel, hogy azt nem afrikaiak szolgáltatták. Nem a bőr színe határozza meg, hogy az etnológus szerző képes-e vagy sem az afrikai kultúra meghatározására, vagy hogy tanúságot tud-e tenni a fekete lélekről. Abban a tekintetben, hogy az etnográfianak jelentőséget tulajdonítunk, számunkra elegendő, ha tudjuk, értelmezésével hozzájárult ahhoz, hogy nemes vonást kölcsönözzön az afrikai gondolatnak. Mert az etnológusok számos nemzedék gondolkodásmódját és viselkedését nagyobb mértékben csiszolták és szabályozták az af-

rikai társadalmak iránt, mint az afrikai emberek. Nagyszámú afrikai értelmiségi szánta rá magát az etnológia kutatására, mint az egyetlen olyan forrásra, amely megtaníthatja őket a gyarmatosítás igája alatt eltűnt bizonyos afrikai hagyományokra. Ők az etnológiai munkák hatása alá kerültek, ahogyan erről az afrikai szájhagyományozott próza esetében szó esett. Ha eltávolítjuk az antropológiai kutatásokban rejlő gyarmatosító szemléletet, elmondhatjuk, hogy az afrikai emberek mindannyiszor tudatos és tárgyilagos módon találkoztak saját hagyományaikkal, amikor kézbe vették az etnológiai írásokat.

A fekete afrikaiak négritude iránti lelkesedése nem egyéb, mint annak a fölismerése, hogy azokhoz tartoznak, akik az ősök hagyományainak a „szépségéről” mindezt föltárták előttük. Sőt a fekete-afrikai irodalmak haragját és agresszivitását csak úgy lehet kifejezésre juttatni, ha ezekre a szakemberekre hivatkozunk, akik úgy hiszik, képesek az afrikai ember helyett beszélni. A „gyarmatosítók”, akik ellen a fekete írók felkelnek, hogy leleplezzék etnocentrikus elfogultságukat, nem a metropolisok „ipari” és „aszfaltos nevelkedett” lakói, hanem „az afrikai emberek hivatali barátai”, az adminisztrátorok¹, a gyarmati lakosok, a misszionáriusok, röviden az „etnológusok”, akiknek az afrikai témakörre vonatkozó gondolkodása könnyen eligazodik az etnocentrizmus területén.

Ezenkívül az összehasonlító irodalmak tanulmányozása megkívánja, hogy az olyan kulturális ténykedést, mint az etnológiai vizsgálódás, nem szabad figyelmen kívül hagyni vagy vele felületesen bánni. Nem azért, mert kizárólag az etnológusok munkái tárják fel a fekete-afrikai irodalom sajátos koloritját, hanem mert ők képviselik az eszményeknek és nézeteknek azt az együttesét, amelyet életművükben a fekete-afrikai írók visszatükröznek, amelyért munkájukkal harcolnak. Az etnográfiai szemlélet alapvető, mert ez a nézőpont teszi érthetővé az afrikai irodalommal foglalkozó értekezéseket. A néprajzos tekintete világítja meg témánkat, ha – szerencsésen rekonstruálva – beiktatják ide azt a kulturális atmoszférát, amit a fekete-afrikai írások magukba rejtenek.

Szót ejteni az afrikai irodalom sorsáról, különösen a francia nyelvű irodalmukéről vagy a fekete kultúra problémaköréről, annyit tesz, mint annak a megértésére törekedni, miképp kívántak a fekete-afrikaiak mint a gyarmatosító ideológiától független lények a világban kulturálisan és társadalmilag elhelyezkedni. A fekete emberek irodalmának e hatalomra jutását három egymást követő szakaszban kíséreljük figyelemmel, ami valójában egy hosszan tartó tárgyalás-sorozat három mozzanata, amely ott szakad meg, ahol el kellene kezdődnie, és ott kezdődik, ahol le kellett zárulnia. Ez az ára az egyidejűleg végzett nél-

¹ Adminisztrátor: a francia gyarmatokon a gyarmati kormányzó helyettese, a gyakorlati ügyintézés vezetője (fm).

külözhetetlen utazásnak egyrészt az afrikai világban, másrészt az európai kontinensen, mely utóbbit itt a gyarmatosítás jelensége testesíti meg. A párhuzamosan futó vonalak végpontjai utóbb, hála egyfajta bújócskajátéknak, lassan átalakulva, mégis keresztezik egymást. Az eszmék túlaradó bősége csupán arra szolgálhat ürügyet, hogy a téma poliphoz hasonló bonyolultságának teljes mértékű körülírása csak anynyiban lehetséges, amennyiben egyszerre valamennyi csápjánál megragadjuk.

Az első rész a fekete emberek irodalmának jelenlétéről szól. A tárgyalt kulturális mozgalmat az amerikai feketék alapították, és az afrikai feketéket Párizs közvetítésével nyerték meg. Ez a jelenlét századunk kezdetén bukkan fel, ami aztán kíméletlenül a világ tudomására jut az „afrikai függetlenség-pártiak” révén. Lilyan Kesteloot-nak módjában állt, hogy a szürrealizmus és a marxizmus forradalmának oldalán állva tanulmányozhassa a mozgalom átmeneti alakját. A magam részéről ennek a mozgalomnak viszont a tartós jellegét hangsúlyozom, és ezt valamennyi olyan szakaszához hozzákapcsolom, amelyet belülről olyan szilárdan valósítottak meg, hogy éppen ezért beszélhetünk egyáltalán néger reneszánszról.

A „fekete ember” szembehelyezkedik a „fehér ember”-rel, hogy megtámaszkodjon. A szembeszegülés a nemlétezőnek vagy jóvátehetetlenül vadnak ítélt afrikai kultúra rehabilitációja körül kristályosodik ki. Ahelyett, hogy azt határozná meg, mi az, amit a néger sajátosságon ért, a fekete ember rámutat a megértés hiányára, aminek a Nyugat részéről az áldozata lett. Az afrikai ember az európai ember etnocentrizmusát teszi felelőssé, aki más népek értékeit a saját – abszolút és egyetemes értékűség rangjára emelt – normáiból kiindulva ítéli meg. Így a civilizáció áramában a fekete ember örökösen kijelölt helye – mióta az afrikai és az európai ember egymással találkozott – nem a civilizáció normáinak a megvalósítását tanúsítja, hanem az európaiak alávetett népeikre vonatkozó politikai programjának a megvalósítását.

Határozottan meg kell állapítanunk, hogy a fekete emberek reagálása a „civilizáció intézményével” létrejött kapcsolataikra nem vág egybe a művelt nemzetek által ajánlott értelmező sémákkal. A fekete emberek számára az európai jelenlét nem érződik civilizáló ténykedésnek. Az európai benyomulás Afrikába olyan rendzavaró elem, akár egy politikai és kulturális rend kihívása. E kihívással a néger hagyományok nevében ellenállást kell szembeállítani.

Szerepünk arra korlátozódik, hogy magyarázatát adjuk a fekete emberek reagálásainak – álláspontjuk kifejezésétől kezdve folyóirataikon és képzelőerejükben alkotott műveiken keresztül. Felöleljük a fekete emberek reagálásait, a történelemre és bizonyos pszichológiai magyarázatokra hivatkozva, egyben a kulturális antropológia adataira támaszkodva és mindarra, amit az afrikai társadalomban láttunk.

A „fehér emberrel” szembenállva a „fekete ember” a maga hagyományaira hivatkozik. Nincs rá módunk, hogy munkánk e szakaszában azt kutassuk, vajon ezek a hagyományok reálisak-e vagy sem, hogy jók-e vagy rosszak. Elegendő annyit tudnunk, a fekete ember megfelelő fegyvert keres arra, hogy megsemmisítse a gyarmatosító hatalmat, és a gyarmatosított népeknél felébressze a szabadság iránti hajlamot. Másrészt adva lévén, hogy ezeket az afrikai hagyományokat felélesztették, csak rokonszenvvel vehetjük e hagyományokat tekintetbe, abban az értelemben, hogy igyekszünk azokat olyannak megmutatni, hogy megértsük és megszeressük őket, mégis anélkül, hogy kötelezőnek éreznénk valamely a maga módján idegen szempont elfogadását. Rokonszenvünk így a tárgyilagosságra irányuló igyekezet az afrikai „valóságok” területén.

A második rész egyfelől igyekszik kimutatni, miszerint a fekete emberek arra irányuló kísérletére, hogy saját magukat a Nyugattal szembenállva határozzák meg, az európai avantgarde kutatók és művészek adta bátorítást, és hogy másfelől a fekete afrikaiak arra törekednek, hogy meghaladják a húszas és harmincas évek európai értelmiségieinek az álláspontját. A Nyugat tudósai – talán a romantikus menekülés szükségérzetétől készletve, esetleg átadva magukat valamilyen egyszerű intellektuális játéknak, vagy pedig, ami nagyon valószínű, magukévá téve a görög-latin szellemiség pszichológiáját – saját intuícióikat csak átmeneti jellegűnek ismerik el, nagyon jól tudva, hogy annak révén egy egész élet munkásságát tennék minden pillanatban kérdésessé, megcáfolva vagy helyesbítve, s végül másvalamivel helyettesítve azt.”² Nos, a szóban forgó fekete értelmiségiek visszautasítják a Nyugat bizonyos célkitűzéseit, és éppen azokat a nem-európai értékeket dicsőítik, amelyeket hosszú időn keresztül megvetésre méltónak tartottak, így a néger képzőművészetet, a néger zenét, gondolkodást és szokásokat. Az európai íróknak és művészeknek a feketék világa iránt táplált rokonszenv a fővárosi népesség körében bizonyosan nemcsak egy negrofil áramlatot és gyarmatosítás-ellenes állásfoglalást idézett elő, de a fekete embereknek visszaadta öntudatukat, s lázba ejtette őket a maguk „eredetisége”, melynek minden vonása eltért attól a nyugati civilizációtól, amiről azt tanították nekik, kizárólag ez a kultúra méltó rá, hogy megirigyeljék és vágyakozzanak utána.

A fekete ember számára abból, hogy kapcsolatba lépett a nyugati civilizációval, valójában egyfajta öntudatra ébredés született s a fölfedezés, hogy a fekete világnak, bár a „fehér ember” technikájával, de „fehér ember” nélkül is van fejlődési lehetősége. Ez Prospero és Caliban mítosza, amely Prométheusz hőskölteményével fejeződik be, a fekete világ kollektív hőskölteményével, amely hozzálát a maga felszabadítá-

² G.-E. Von Graunebaum: L'acculturation theme de la littérature arabe contemporaine, *Diogenes*, no 39, 1962, 101–102. old.

sához, elsajátítva azokat a technikákat, amelyekről az európai ember azt hitte, hogy természetüknél fogva az övéi. E technikák: a tudományos kutatás, a kritikai érzék, az egyéni szabadság, a népek önrendelkezési joga, valamennyi olyan eszköz megszerzése, amely lehetővé teszi az ember számára, hogy legyőzze mindazt, ami a fejlődésével és a boldogságával szembeszegül.

Afrikai ember nem használ kölcsönvett, bonyolult kifejezési eszközöket ahhoz, hogy saját érzékenységét tolmácsolja, abba behatoljon, azt megvilágítsa, és új dimenziót kölcsönözzön a maga kultúrájának. Az importált technikával érintkezésbe jutva az afrikai szájhagyományozott irodalom írott irodalommmá válik. Így az író leváltja a griot-t, új témákat illesztve be az afrikai szájhagyomány kincsestárába.

Az írásművészetnek köszönhetően a közönség is kibővül, kiemelkedve a falu és a törzs köréből, hogy eljusson a haza szintjére, az afrikai kontinens s ezenképp Európa színvonalára. Mert a fekete-afrikai irodalom Európához is szól, hogy a földrész fehér lakóit állásfoglalásra készítse a gyarmatosítás gonosztetteivel szemben, és arra, hogy jóindulatúak legyenek a fekete népek felemelkedése iránt.

Mi a feladatunk ebben a második részben? Az, hogy e fentiek szerinti eszmék tekintetében emlékeztessünk a Nyugat öntudatának a válságára. Mutassunk rá a néger értékek vonatkozásában a nyugati gondolkodás új magatartására. Tárjuk fel a fekete emberek intellektuális és érzelmi magatartását Nyugatnak az afrikai emberiségre vonatkozó felfedezései iránt, és mutassuk meg, mit tesz a fekete ember ezekkel a felfedezésekkel és a nyugati értékekkel a fekete lélek megvilágítása céljából.

Mindenképp fontos megjegyeznünk: a fekete emberek állásfoglalása a néprajz érzelmi és intellektuális magatartásának területén nem képezi kifejezetten vallomástétel célját, ám közvetlenül az irodalmi alkotások struktúrájából származik, ami magával hozza mindazoknak a módszereknek, eljárásoknak és elveknek az alkalmazását, amelyek nem elevenítik fel sem a primitivizmust, sem az asszimiláció problémakörét.

Míg a témakifejtés első fele a fekete értelmiség önálló kultúrára irányuló azon szükségérzetét mutatja ki, a második rész az újjáébredés feltételeit világítja meg, melyek a különböző környezetek és tényezők versengésének a következményei, a harmadik rész pedig azt fedi fel, hogyan látják ténylegesen az afrikai emberek saját kultúrájukat. Ez a fekete-afrikai regényírók munkássága. Ők magát a népet állítják elének. És ez a nép az egyik világból a másikba vezető átmeneti állapotban él.

Az egyenlőtlen erők összeütközése elkerülhetetlenül az értékek megrázkódtatását hozza magával az afrikai társadalom szóban forgó esetében, mely a hagyományos világ egységének a gyarmatosított és modern társadalom javára bekövetkezett megtörésében jut kifejezésre. Ha az új rend elfogadása az afrikai ember túlélése feltételének tűnik, a

rossz közérzet, amelynek áldozatává vált, ezzel szemben elárulja az európai kultúra kényelmes befogadásának a lehetetlenségét. A rossz közérzet egyidejűleg a kudarc érzését eredményezi, amely beszennyezi hagyományait, és azt a kétértelmű helyzetet, amelyet ő a Nyugati világ peremén elfoglal.

Emiatt támad fel az afrikai emberben az a szükségérzet, hogy olyan képet alkosson magáról, amely a közösség becsvágyainak megvalósítását megkönnyítheti. Ebből a célból fölidézik a múltat, hogy átadják magukat a jövőbe vetett reménykedésnek. De lehet-e reménykedni a jövőben anélkül, hogy a modern kultúra elsajátítására törekedjenek? És miképp akarhatnak kulturálódni anélkül, hogy belevonják abba a saját hagyományaikat?

A Nyugat behatolása feltárta az afrikai ember számára a megváltoztatás lehetőségét. Ez az afrikai embernek abban az óhajában nyilatkozik meg, hogy mindazt lerázza magáról, ami hagyományában és a gyarmati társadalomban akadályozza képességeinek kifejtését. Végül soron nem az elnyugatiasodás a hiba, hanem az asszimilációs folyamat kísérő motívumainak a bemutatása: a kolonializmus. Afrika elfogadja a kulturálódást, de úgy, mint saját kultúrájának az újjászületését. A haladás és a fejlődés kívánatos, hiszen az ő érdeküket szolgálja, s a nacionalizmus is, mint a saját etnikum szeretetének a kiterjesztése. Így hát a kultúrák küzdelméről van szó egyáltalán?

ELSŐ RÉSZ

ETNIKAI IRODALOM ÉS KULTURÁLIS KUTATÁS

A néger megjelenése

„Bár az elnyomás – a fehér munkás és a néger esetében – egységes, a történelmi és a földrajzi körülmények azt módosítják: az elnyomásnak a fekete mint fekete az áldozata, akár gyarmatosított bennszülött, akár ősi földrészéről elhurcolt afrikai. És mivel a néger fajiságában, a faja miatt nyomják el, először faji öntudatra kell ébrednie.”

(Jean-Paul Sartre: *Fekete Orfeusz*)³

³ *Orphée Noir; Situations III*, Paris, Gallimard, 1949, 236. old.

ELSŐ FEJEZET

A kezdetek

1. Az új négerek

A fekete-afrikai irodalom történelmi és pszichológiai megközelítése elválaszthatatlan a feketék világának a sorsától. Ez az irodalom nemcsak Fekete-Afrika Nyugattal érintkező népességének a történelmében bukkan fel, hanem éppígy az Újvilágot benépesítő négerek történelmében.

Ez az irodalom, amely a fekete népek eljövételéről beszél, és a fekete ember számára új korszakot nyit, azoknak a kulturális folyamatoknak a biztató folytatásaként jelenik meg, amelyek több mint fél évszázada a néger diaszpóra körében láttak napvilágot az Egyesült Államokban.

A világnak csakugyan ebben a részében nyilatkozik meg először a néger magára-eszmélés. Életre kelti az „Új Néger”-nek („New Negro”-nak) nevezett mozgalmat, melyet inkább a „Néger Reneszánsz” („Renaissance nègre”) néven ismernek, s a húszas évek idején bontakozik ki.

A „New Negro” kifejezés jelentése nem nagyon világos, jobban mondva valójában bonyolult. Robert Bone a „Néger Reneszánsz” szellemiségét tanulmányozva, a „New Negro” szóban rejlő két értelmet, valójában két magatartási módot emelt ki. A kifejezés egyszerre jelent bizonyos faji magatartást és egy irodalmi mozgalmat.⁴ A fiatal íróknak szentelt antológiájában Alain Locke használta először ezt a kifejezést. Az 1925-ben megjelent antológiának a címe volt „The New Negro”. E mű címe nyomán a „New Negro” jószerint egy irodalmi mozgalmat jelöl. ez a kifejezés, amely nem leíró, kevéssé szerencsés az irodalomtörténet szempontjából. Ezzel szemben akik használják, azok számára ez a szó a faji előítélet vonatkozásában a néger belenyugvó magatartásának elutasítását jelenti. Szubjektív tekintetben a „New Negro”-nak igen nagy a visszhangja. Az antológiában tanulmányokat közzétett írók magukat *új néger*-nek tekintették. A „New Negro” egyszerre juttat kifejezésre egyfajta esztétikai és társadalmi magatartást: a világ szemléletének és ábrázolásának egy újfajta módját, s a fekete ember számára egy újfajta önszemléletet és azt a kívánságot, hogy másképp lássák őket. Ez a magatartás épp annyira alapszik a faji érzésen, mint a fekete ember tisztán felismerhető kulturális személyiségének öntudatra ébredésén.

A húszas években az a szükségérzet nyilvánult meg, hogy szálljanak harcba mindazzal a konvencionális eszmével, amelyeket a fekete

⁴ Robert A. BONE: *The Negro Novel in America*, 57. old.

emberről a rabszolgaság és alávetettség századaiban kialakítottak. A fekete értelmiségiek mind művészetükben, mind irodalmukban, sőt a tudomány terén csakúgy azt bizonyították, hogy a világot másként kívánják látni, mint ahogyan azt nagyapáik felfogták.⁵

E tiltakozásokat azokban a kis folyóiratokban olvashatjuk, amelyeket a maguk jószántából alapítottak. A *The Messenger*-ben ezek a strófák szüntelenül hitvallásszerűen visszatértek:

*Képromboló vagyok,
Összetöröm a bálványokat
És szétzúzom az emberek hagyományait.*⁶

A *Fire* címet viselő folyóirat jelszava: fel kell égetni mindenestül a régi és megmerevedett örökséget, a négernek azt az eszméjét, mellyel megfosztották őt mindenfajta saját kultúrájától.⁷

Claude McKay úgy vélte, semmi oka azt gondolni, hogy az a nyugati világ, amelyben élt, állandó, szilárd és rendíthetetlen lett volna.⁸ Langston Hughes a maga részéről annak a szükségességét hangoztatta, hogy képmutatás és szégyenkezés nélkül fel kell mutatni a néger személyiséget:

„Nekünk, fiatal néger művészeknek, akik manapság alkotunk, az a szándékunk, hogy leplezetlenül fejezzük ki a magunk néger személyiségét. Ha a fehérek elégedettek, örvendünk. Ha elégedetlenek, annak semmi fontossága. Tudjuk, hogy mi is szépek és csúnyák vagyunk. A tam-tam sír és a tam-tam nevet. Ha a színes emberek elégedettek, örvendünk. Ha nem, az ő elégedetlenségük sem érdekel bennünket. Fölépítjük a holnap számára templomainkat, s olyan tartósnak, amennyire csak képesek vagyunk, és bensőnkben szabadon a hegység csúcsa felé fordulunk.”⁹

A feketék felszabadítása után az afro-amerikai középosztálynak egyetlen törekvése az volt, hogy megszerezze a fehérek kultúráját és neveltetését, és hogy gazdasági sikerre törjön. A fekete burzsoázia irodalma annak a gazdasági sikernek az eszméjét magasztatja, amelynek meg kell szilárdítania új társadalmi helyzetüket. Az egész fekete rassz

⁵ A. J. PORTER: *L'art afro-américain contemporain, Colloque sur l'art negre*, 458. old.

⁶ Angolul: „*I am a Iconoclast / I break the libs of idols / And smash the traditions of men*”, Robert A. BONE: *The Negro Novel in America*, 56. old.

⁷ U. ott, 56. old.

⁸ Claude McKay: *A Long Way from Home*, 69. old.-on; Robert A. BONE id. mű, 56. old.

⁹ Langston HUGHES: *The Negro Artist and the Racial Mountain, The Nation*, 1923. június 23., 694. old.; Jean WAGNER: *Les poètes negres des États-Unis*, a 441. old.-on.

fejlődését a feketéknek arra a képességére alapozta, amelynek segítségével asszimilálódni képes az amerikai fehér ember viselkedéséhez. A fekete intellektuális elit undorodott az ilyen eszmétől, fitogtatta megvetését a burzsoá konformizmus iránt, és gyűlölni kezdte az amerikai civilizációt. Langston Hughes verte a forradalom tam-tamját, Claude McKay az ösztönt magasztalta az ésszerűséggel szemben, Jean Toomer kigúnyolta az amerikai civilizáció tabuját, és dicsőítette, aki a feketék magatartásával megtámasztotta a nyugati szellemet.

Ez az a korszak, amikor a Greenwich Village fehér írói és művészei nagy érdeklődést mutattak a feketék élete és kultúrája iránt, turistaként Harlemben siettek, elárasztották a negyed kiskocsmáit, és boldogan fedezték fel a néger személyiségben azt a „nemes vadembert”, akit nem fertőzött meg a civilizáció gonoszsága. A fekete kultúra iránt hirtelen támadt érdeklődés, kiemelve e kultúrát elszigeteltségéből, arra bátorította a fekete művészeket és írókat, hogy ébredjenek öntudatra, és kutassák fel kulturális identitásukat. Ugyanakkor számos más tényező is kikristályosította ezt az irányzatot. Ezek közül a legfontosabb bizonyosan az volt, hogy az Egyesült Államok déli részének fekete lakói előzönlöttek az ország északi részét.

2. Emigráció és fekete nacionalizmus

1915-ben következett be a Dél feketéinek észak felé tartó nagyarányú népvándorlása. Kétfélmillió fekete hagyta el a szántóföldek világát, hogy városban élhessen. ez a tömeges elvándorlás nemcsak a vidéki népesség egyszerű városba költözését jelenti, hanem a férfiak és asszonyok átvonulását a középkori feudalizmus uralma alól a modern Amerika rendszerébe. Elhagyták a parasztgazdaság gettóját, hogy városi közösségben élhessenek, és hogy ott fölfedezzék a fekete világ nagy közösségét.¹⁰

Mert ezekből a népmozgalmakból nagy néger városok születtek a fehér ipari városok, Chicago és New York szomszédságában. Miután Harlem a Broadway mellett, annak kis boltjai és reklámmal teli nagy házai közelében fekszik, de egyúttal a fehér avantgard művészei és intellektüeljei menedékhelye, Greenwich Village szomszédságában is, New Yorknak ez a negyede lett a fekete világ fővárosa. E kozmopolita környezet hatására, ahol valamennyi rassz művészei és intellektüeljei barátkoztak és érintkeztek egymással, Harlem kitermelte a maga értelmiségét, és a saját képére kifejlesztett egy irodalmat.

Két folyóirat, a *Crisis* és az *Opportunity*, a „színesbőrű emberek fejlődését szolgáló nemzeti társulat” (l'Association nationale pour le progres de Gens de couleur) szócsövei, melyeket Jessie Fausset és

¹⁰ Robert A. BONE, id. mű, 54. és 55. old.

Charles S. Johnson adott ki, támogatták a tehetségeket, kiadták műveiket, és irodalmi díjakat alapítottak.

az irodalom új szellemet terjesztett: a faji egység öntudatát, a sorsközösséget, a kollektív jogok védelmét és pártfogását, a kulturális azonoságtudatot, minden olyan átalakulást, amely a fekete tömeg tudatában és velük szemben a világ tudatában végbement. A fekete ember pszichológiai átalakulása politikailag William Édouard Burghardt Du Bois doktor fellépésével kristályosodott ki.

A fekete emberek polgári és társadalmi jogainak védelmére 1909-ben megalapította a „Színes bőrű emberek fejlődését szolgáló nemzeti társulatot”. Du Bois, jogaik védelmére összefogta a fekete embereket – megszilárdította mozgalmát – érdeklődést támasztva bennük az afrikai kultúrák iránt, és politikai szempontból a pánafricanizmus felé irányította őket, amelyet két évvel később alapított.¹¹

Blaise Diagne szenegáli követ támogatásával és Raymond Poincaré, a francia minisztertanács elnökének védelme mellett Du Bois doktor Párizsban összehívott egy pánaafrikai kongresszust arra az időpontra, amikor Párizsban a Béke Konferencia ülésezett, és ott ünnepélyesen kihirdette „a népek önrendelkezési jogát”.

A kongresszus, alapos okkal, a Népszövetség ellenőrzését követelte valamennyi afrikai gyarmaton, továbbá a feketék kényszermunkájának eltörlését és Afrika dekolonizálását.¹² A kongresszus többször összeült, így Londonban 1921 és 1923-ban, majd New Yorkban 1927-ben. Az 1945-ben Manchesterben megtartott kongresszuson a főszerepet az afrikai politikai vezetők, N’Krumah, Azikiwé és Banda játszották, akiket hosszú USA-beli tartózkodásuk után szólítottak fel arra, hogy fontos szerepet játsszanak országaik felszabadításában.¹³

A két világháború ténye hozzájárult ahhoz, hogy az egész világ feketéinek autonómiájuk érzését adja, s hogy mint embereknek és mint feketéknek, emberméltóságuk igényét föltámassza. Már az első világháborúból hazatérő fekete katonák, akik azért harcoltak, hogy országukon kívül megvédjék a demokráciát, Amerika vonatkozásában sokkal harciasabb és energikusabb magatartást tanúsítottak a megaláztatá-

¹¹ Docteur W. É. DU BOIS: Écrivain et enseignant 1868–1963. Egyike a fekete emberek fejlődését szolgáló nemzeti társulat alapítóinak. Béke Világtanács díja 1952, Lenin békedíj 1959. Az USA Kommunista pártjának tagja. Élete végén felvette a gánai állampolgárságot. Lásd *Panthere Noire*, 78. old., 1. jegyzet.

¹² *Dark Princess* c. regényében (1928) DU BOIS a szembenállást a fehér urallommal kozmopolita keretek közé helyezi, egyetlen jelszóval egyesítve az afrikaiakat és az ázsiaiakat: „Non-Whites of the World, unite” (Világ nem-fehérei, egyesüljetek), lásd Robert BONE id. mű, 100. old.

¹³ Lásd Kwame N’KRUMAH: *Le conscicence. Philosophie et idéologie pour la décolonisation et le développement.*

sokkal és igazságtalanságokkal szemben, doktor Du Bois igen nagy meglepedésére.¹⁴

„De Henri Brunschwig azt állítja, hogy e tudós bölcsességének tönk-re kellett mennie egy eretnek közbelépése miatt, aki végső soron erősebben befolyásolta a pánafricanizmust, mint az etnográfusok és a közgazdászok. Ti. Marc-Aurele Garvey, aki 1887-ben Jamaikában született, fölviszonyozta 1920 és 1925 között a fekete amerikaiakat. Ha hihetünk neki, ligájához hatmillió néger csatlakozott, s jelszavuk így szólt: ‘Vissza Afrikába’ (‘Back to Africa’). De ha csupán fele annyian voltak is, ez már magyarázatot ad a rendelkezésére álló hatalmas tőkére. New Yorkban 1920-ban megalapította a „Néger Birodalmat”, nemesi méltóságokat és címeket osztott, rendíthetetlen rasszizmust hirdetett, melynek értelmében csak tisztavérű feketék számára tárta ki társasága ajtaját. Szertelenségeinek se szeri, se száma. Végül egy hajózási társaságot alapított – a Fekete Csillag Társaságot (‘Black Star Line’), hogy a fekete amerikaiakat Libériába szállítsa, ahol a kormánytól széleskörű kedvezményeket kapott. De azután összeesküvést szőtt a kormány ellen, amely elkobozta a társulat javait. Hajózási társasága így csődbe jutott. Nemessége és hadserege, valamint az Antillákból való érsek pátriárka, MacGuire, akit ‘Ortodox Afrikai Egyháza’ élére állított, s aki számára Krisztus és a Szent Szűz néger volt, egyaránt cserben hagyta őt. Adócsalás miatt 1925-ben bebörtönözték, 1927-ben megkegyelmezték neki, de száműzték Jamaikába. Pályáját 1940-ben fejezte be azok közt a szónokok között, akik a kíváncsiak kicsiny csoportjainak szónokoltak a Hyde-parkban, Londonban. Ez a nagyzási hóbortban szenvedő ember belelehelte a pánafricanizmusba azt a szenvedélyt, amely abból addig hiányzott. Vele, de utána is „a mozgalom érzelmi jelleget öltött magára, s olyan dinamizmusra és szilajságra tett szert, ami mintha áthelyeződött volna az afrikai pártvezérekre”¹⁵.

Garvey bukására az a tény ad magyarázatot, hogy miután a feketéket rábeszélte, térjenek vissza Afrikába, nem volt képes nekik programot adni. A legfőbb akadály mindamellett az a kavargás és ellenségeskedés volt, amelyet tevékenysége Amerika politikai közvéleményében támasztott. A libériai tudós, Léo Sajous, a Párizsban megjelenő *La Revue du Monde Noir* igazgatója – aki igen jól informált volt ama

¹⁴ DU BOIS Dr. többek között azt írja: „Azonos helyzetek esetén még harcolnánk. Ám az ég szerelmére, gyávák és félkegyelműek lennénk, ha most, amikor a háború véget ért, nem szednénk össze minden intelligenciánkat és energiánkat, hogy megvívjunk egy még ádázabb csatát a pokol féktelen erőivel szemben a saját hazánkban.” DU BOIS: *Returning Soldiers, The Crisis*, 18. kötet, 1919, 14. old.; idézi Jean WAGNER: *Les Poetes negres des Etats-Unis*, 167. old.

¹⁵ Henri BRUNSCHWIG: *L’avenement de l’Afrique noire du XIXe siecle a nos jours*, 88. old.

„afrikai közösségek ligáinak” szándékait illetően, amelyek elnöke Marcus Garvey¹⁶ volt – úgy véli:

„Az amerikai feketék libériai bevándorlása leállításának igazi oka újvilági egyenjogúvá válásuk volt, és ami ezzel együttjárt: az alkotmány által számukra engedélyezett szavazati jog, az ipari, pénzügyi és intellektuális fejlődés előttük megnyílt lehetősége.”¹⁷

Szertelensége ellenére Marcus Garvey volt az első fekete államférfi, aki ki tudta használni fajtestvérei földéhségét, nevükben követelve a gyarmatosító hatalmak között felosztott ősi kontinenst.

Ez az állásfoglalás, írja Eldrige Cleaver, hatalmas történelmi fordulatra mutatott a fekete emberek lelkületében, és lehetővé tette számukra, hogy átlépjenek harcuk egy döntő mozzanatán, hogy a rabszolgatartás fehér híveinek látókörét maguk mögött hagyva eljussanak önmaguk és múltjuk megismeréséig.¹⁸

A Du Bois által kigyújtott pánafrikanizmusnak és Garvey szeparatista nacionalizmusának köszönhetően helyreállt a kötelék az amerikai feketék és Afrika között, egy olyan kötelék, amelyet az amerikai feketék elfelejtettek. Afrikában igazi anyjukat ismerték föl. Napvilágot látott „a fekete világ mélységes egységének a mítosza”¹⁹, miközben a feketék jövőjébe vetett hit lépett a szégyen és az alacsonyabbrendűségi érzés helyébe.²⁰

3. Faji válság és kulturális öntudat

Felteszem a kérdést a két világháború között keletkezett „néger reneszánsz” mozgalom mélységes jelentőségére vonatkozóan. Vajon ez a társadalmi–irodalmi mozgalom a faji és osztályöntudat kifejeződése-e, vagy egy kulturális sajátosságé? És mit képvisel ez az irodalmi megnyilvánulás az euro-amerikai irodalom vonatkozásában?

Hughes Closter, Robert Bone, Jean Wagner és Jahn alaposan tanulmányozta ezt a kérdést.²¹

¹⁶ Léo SAJOUS: Les Noirs américains au Liberia, *La Revue du Monde Noir*, 2. szám, 1931. december 2., 13. old.

¹⁷ U. ott, 12. old.

¹⁸ Eldrige Cleaver: *Panthère noire*, 88. old.

¹⁹ Henri Brunschwig: Id. mű, 188. old.

²⁰ A fekete rassznak volt egy hiszekegye: „Hiszek Istenben, aki ugyanabból a vérből teremtette a földön élő összes nemzetet. Mindenekelőtt hiszek a fekete rasszban: szellemének szépségében, lelkének gyöngédségében, s ebből a jóindulatából merített erőben, ami egy napon méltóvá teszi őt arra, hogy ezt a nyugtalan földet örökül kapja. Hiszek a rasszából, leszármazásából és saját magából eredő büszkeségben. W. E. B. DU Bois: „Credo”, *Darkwater*, 3. old., idézi Jean Wagner: Id. mű 191. old.

²¹ J. Jahn: Manuel de littérature néo-africaine du XVIe siècle à nos jours, de l’Afrique à l’Amérique, 183. old.

Closter számára, irodalmi hovatartozását illetően az afro-amerikai irodalom az észak-amerikai irodalomban helyezkedik el. Mindamellet mint különleges forma bukkan elő, amelyet a hátrányosan megkülönböztetett színes emberek hoztak létre. Majd amikor a színes emberek már integrálódtak az amerikai társadalomba, irodalmi megnyilvánulásuk, épp e tény következtében el fog tűnni. Szerinte nem valamilyen kulturális öntudatról van itt szó, hanem egy társadalmi igazságtalanság irodalmi visszatükrözéséről.

Robert Bone-nak – aki az 1890–1952 közötti időszak néger-amerikai irodalmát tanulmányozta, és aki kiemelte, hogy e regények 85%-a mindenekelőtt vagy kizárólag néger környezetben élő néger személyiségek iránt érdeklődik – ettől némileg eltérő az álláspontja. Számára a fekete emberek irodalmi munkásságát a kisebbségek sajátos kulturális eredete határozza meg.²² Az afro-amerikai irodalom annak a néger öntudatnak a fölébredése, amely meg akarja védeni etnikai személyiségiüket az uralkodó kultúrával szemben. Valójában egy kulturális kettősségről van szó, amely a néger-amerikait megosztja két ellentétes folyamat között, melyek egyike a rendíthetetlen nacionalizmus, a másik pedig az asszimiláció.²³

Az afro-amerikai számára az asszimiláció az Afrikából származó értékekről való lemondást és az uralkodó kultúra értékeinek az elfogadását jelenti. Ez a fekete burzsoázia által támogatott siker eszméje, amely a fejlődés egyik útja a fekete világ számára az amerikai társadalomban. Ezzel szemben a nacionalizmus ugyanebből a szemszögből a néger értékek iránti hűség útja: „a megőrzés elemét képviseli; egyben éppannyira forradalmi, amennyire a különválás híve.”

Jahn szerint Bone érvelése főként Sterling Brown megfogalmazásán alapul, mely szerint

„a néger művészet beépülése azt jelenti, hogy (a fekete embert) mint egyént saját érdemei szerint ítélik meg, anélkül, hogy rasszbeli hovatartozása miatt előnyben részesítenék, vagy kedvezőtlenül bánnának vele.”²⁴

Jahn, aki vitatja ezt az értelmezést, azt állítja

„ez a követelmény annyira természetes, amennyire lennie kell, de csak az egyénre vonatkozóan érvényes, és egyáltalán nem veszi figyelembe a kulturális szempontot. Márpedig ez a szempont meghatározó. Az amerikai társadalom ugyanis csak akkor tudja teljes mértékig integrálni az afro-amerikai embert, ha az afro-amerikai kulturális örökséget éppúgy elfogadja, mint az euro-amerikai hagyatékot. Az afro-amerikai ember így nem lesz többé afféle kulturális koldus,

²² Robert A. Bone: *The Negro Novel in America*, 64. old.

²³ u.ott, 64. old.

²⁴ Sterling Brown: *The Negro Caravan*, New York, no 2171, idézi JAHN: *Manuel de littérature néo-africaine...*, 184. old.

hanem olyasminnek a megalkotója, ami az amerikai kultúrán belül sajátos gazdagságnak minősül. Az amerikai fekete ember felszabadulása abban az erőfeszítésben nyilvánul meg, amely afro-amerikai kulturális örökségének megértésére, értékelésére és oltalmazására irányul.”²⁵

A „néger reneszánsz”-nak szentelt disszertációjában Jean Wagner hangsúlyozza a néger-amerikaiaknál, főképp a folkloristáknál, e költészet lényegénél fogva etnikai jellegét. Csakhogy nem vonta le azokat a következtetéseket, amelyek ebből adódtak, ti. hogy itt egy hiteles és eredeti költészetéről van szó, amely egy sajátos esztétikától függ, és nem egy olyan irodalomról, amely még csak dadog, mielőtt kibontakozna az euro-amerikai irodalom követelményei szerint.

Jean Wagner azt mondja, a folkloristák nem költők. A közösség létesíti a költő funkcióját. A közösség kölcsönzi a költőnek a nyelvet, líraiságának formáit, költészetének témáit. Ezenkívül azt gondolja, hogy az a költő, akit a népe lelkülete sugalmaz, nem költő, és semmiféle költészet nincs ott, ahol az egyén életét a csoportérdek ragadja magához, és ahol a rasszbeli sajátosságokat túlfeszítik azoknak az emberi és keresztény értékeknek a hátrányára, amelyeken a nyugati kultúra alapul.²⁶

Nem vagyok benne bizonyos, hogy a költő sajátos és alapvető funkciója énjének mutogatása volna, sem abban, hogy az irodalmi megnyilatkozásnak ahhoz, hogy hiteles legyen, magáévá kell tennie a görög–latin irodalom esztétikájának törvényeit, és magában kell hordania az európai megnyilvánulás humánus és keresztény értékeit. Jól tudjuk, hogy a költők akkor voltak nagyok, amikor koruk szószólói tudtak lenni, és népüknek erről adtak magyarázatot. S nem pusztán véletlen, ha a Párizsban (1956-ban) és Rómában (1959-ben) megtartott két kongresszus folyamán egy egész világ néger írói és művészei azt tűzték ki a fekete író és művész feladatául, hogy népének tanúságtevője és közvetítője legyen. Hűségesen az afrikai hagyományhoz, a fekete író tudja, hogy számára nem terem ott művészet, ahol valamilyen gyökértelen és elkülönített művészetet üznek. A művészet a nép életében gyökerezik,

²⁵ J. Jahn, *Id. mű* 184. old.

²⁶ Többek között azt írja: „A folkloristák művei szerint a közösség termeli ki a költészet funkcióját; ő adja a költőnek a nyelvet, líraisága hagyományos formáinak a keretét, költészetének a mindennapi életből származó témáit és az érzelmeit. Itt az egyén nem él önálló életet. Magához ragadja őt a csoport, és csak a csoport által, csak a csoport számára létezik. Ugyanakkor belső élete elhalványodik, vagy kialszik, és mintegy azt pótolva, hangsúlyozásra kerülnek a különlegességek és a túlfűtött, sajátosan rasszbeli értékek. Kétségtelenül ez az oka, amiért e túlfűtött költők szemére vethették, hogy nem eléggé gyökereznek azokban a humánus és keresztény értékekben, amelyeken a nyugati kultúra alapul, és az életnek csak egyfajta provinciális látomását nyújtják.” Jean Wagner: *Les Poetes negres des États-Unis*, 575. old.

onnan meríti táplálékát. És bizonyos esetekben a fekete író a nép fel szabadulásának az eszközévé válik.

A „New Negro” mozgalom a fekete ember öntudatra ébredését eredményezte, egyrészt identitástudatára támaszkodva, másrészt elszánt akaratával, mely a rabszolgatartók ideológiája által eltorzított múltja rehabilitációjára irányul.²⁷ Ezt az öntudatra ébredést a feketéknek az a távolságtartása jellemzi, amelyet az amerikai társadalom értéknormáival szemben tanúsít, továbbá annak a képnek a visszautasítása, amelyet a négerrel a fehér ember alkotott, és rájuk kényszerített.

Szociológiailag a mozgalom mint válasz bukkan fel az előző szakaszasszimilációs erőfeszítéseivel szemben, amely az alkalmazkodást helyeselte anélkül, hogy megkülönböztette volna az európai értékskálát és az irodalmi megnyilvánulásban megtárgyalt elnyomást mindattól, ami a feketék vérmérsékletéhez tartozott.

Ha az asszimilációt minden kisebbség természetes törekvésének tekintjük, mely arra irányul, hogy az uralkodó csoport értékrendjének fenntartás nélküli elfogadásával, a többségbe merülve, megfeleljen magáról azért, hogy képes legyen a túlélésre, akkor számára a magára eszmélés joggal úgy tűnik, mint a szóban forgó asszimilációs erőfeszítés kudarcának a megállapítása.

Mégis többről van itt szó, mint a lehetetlennek bizonyult asszimilációval szemben a kárpótlás egyszerű technikájáról. A magára eszmélés sokkal mélyebben fejezi ki a fekete emberek szellemi kifosztottságának valóságát – sajátmaguk etnikai személyiségének kutatásában és gondterhes megóvásában. Mert szemben az asszimiláció szellemiségével, egy világosan felismerhető hagyományt kezd keresni: rabszolga múltjában, az ültetvényeken folytatott életében, a nagy iparvárosok szolgái és munkatársainak folytatott életében. Mivel ez a múlt, visszamaradt jellege folytán, nem tette lehetővé, hogy megszerezzék őseik értékeinek pontos ismeretét – amire azért volt szükségük, hogy meghatározhassák magukat –, elszántan Afrika felé fordultak.

MÁSODIK FEJEZET

Harlemtől a Quartier Latin-ig

1. Az átváltás

A kulturális öntudat, mint minden szenvedély, funkcionális, amennyiben képes rá, hogy elősegítse annak a népnek a megváltoztatását, amelyben ez a szenvedély és öntudat él. És a fekete rassz öntudatra

²⁷ Robert A. Bone: *The Negro Novel in America*, 64. old.

ébredése nagy reményt adott az őseik múltjára szertelenül vágyakozó fiatal fekete intellektüelek számára, akiket a fekete burzsoázia személyes sikerei hidegen hagytak, és akik – hasonlóképp, mint a két világháború közötti fehér fiatalok – fellázkodtak a nyugati civilizáció bilincsei ellen.

Ugyanis hiábavalónak bizonyult, hogy az afrikai kultúra szeretetét és a fekete népek hagyományaira támaszkodó újjászületési igényüket megénekeltek a dzsesszben, vagy pedig az holmi szalon-esztétika maradt, amelyre a kabarékban mind a fehérek, mind a feketék egyaránt táncoltak. Távolról sem volt ez elég ahhoz, hogy az „öreg négerék” számára azt bizonyítsák: ők már nem néger házi szolgák, már nem az ültetvények feketéi, sem olyan alakok, akiket az amerikai társadalomhoz képest antikomformista módon mutogathatnak. Az volt a fontos, hogy Afrika szeretete forradalmi erjesztő erővé lett, hogy maga az öntudat vált a primitív méltóságtudat igényévé s azzá a szükségletté, hogy négerként éljenek egy afrikai hazában.

Ez az oka, amiért eleven e rassz egységének mély érzése, mint a zsidóknál az őket ért csapások miatt, és azt gondolva, hogy újra megtalálják szabadságukat, sok fiatal néger önkéntes száműzetésbe ment Európába, különösen Franciaországba, hogy megmeneküljön az amerikai kultúra szellemi szűkösségétől, s olyan kultúrát, olyan életvitelt teremtsen, amely jobban megfelel új törekvéseinek.

Így Jean Toomer, Contee Cullen, Claude McKay és sokan mások elmentek Franciaországba. 1923-ban Franciaországba érkezve, Claude McKay egy ideig Párizsban élt. Ezután három évig Marseille-ben tartózkodott, ahol megírta híres regényét, az 1929-ben Rieder-nél kiadott „Banjo”-t. Ebben a könyvben Claude McKay bírálja a nyugati civilizációt. Szerinte az európai civilizációt az üzleti tevékenység uralja. Ez a rák rágja az európai ember szívét. Európa a világban mindenütt terjeszti ezt a betegséget. Marseille, a Földközi-tenger legfontosabb kikötővárosa, amely Európát Afrikával összeköti, támaszpont a nyugati világ számára ahhoz, hogy kiterjessze a maga törvényét Afrikára, s hogy megingassa a fekete lelket, megzavarodottságot és gátlásosságot előidézve az afrikai elitben.²⁸

A „Banjo” legfőbb célkitűzése az ellenállás az európai kultúrával szemben, és pedig az afrikai kultúrához való visszatérés segítségével. Ahhoz, hogy ide eljussanak, az asszimilálódott fekete elitet, többek között a mulattokat, arról győzi meg, fogadják el saját népük kultúráját, és azonosuljanak vele. Claude McKay regénye, jelentősége révén, a feketék kezdeményezésének a szellemét jelképezi, és az afrikai hagyományok védelmét testesíti meg. A „Banjo” a „Negro” egész szellemiségét magával hozta, és a kedvenc könyve lett a Párizsban élő afrikai és az Antillákból való fiatal egyetemi hallgatóknak.

²⁸ Robert A. Bone, id. mű, 69–72. old.

Az önmaga iránti hűség e regényének visszhangját a harmincas évek nemzedéke körében jogosan árasztotta ugyanezen regény bőséges kivonata, amelyet a néger-afrikai irodalom születése és kifejlődése tekintetében híres *Légitime Défense* c. folyóirat adott ki. A kivonat rámutat az asszimilálódott elitnek a néger életvitel szempontjából végzetes és negatív magatartására, és megmutatja, milyen útra kell lépniük ahhoz, hogy biztosítsák a feketék hagyományának a jövőjét:

„Ray véletlenül találkozott egy Martinique-szigeti, Antillákból való diákkal: az illető számára szigetének nagy-nagy dicsősége abból származott, hogy ott született Joséphine császárnő. Ez az esemény Martinique szigetének olyan jelentőséget kölcsönzött, ami által Martinique messze felülmúlta az Antillák valamennyi többi szigetét.

– Nem látom az indokait, amire ilyen büszke lehetnél, mondta neki Ray. Joséphine nem színes bőrű asszony.

– Nem... de ő kreol volt, és Martinique szigetén mi inkább kreolok vagyunk, mint feketék. Büszkék vagyunk a Martinique-szigetéről való császárnőre; ott a jó társaság igen disztinívált, és nagyon tiszta francia nyelvet beszélnek, aminek semmi köze ehhez az otromba marseille-i franciához.

Ray megkérdezte tőle, valóban így történt-e ez, mert ő a maga részéről sosem hallott erről.

– Ez egy veszélyes, nagyon éles hangú könyv volt, mondta oly módon az egyetemi hallgató, mint aki védelmébe veszi a tilalmat.

A Cannebiere egyik kávéházában voltak. Ezen az estén Raynak találkozója volt egy másik egyetemi hallgatóval, egy afrikaival az Elefántcsontpartról. Megkérdezte a Martinique-szigetiről, nem kísérené-e el őt, hogy megismerje elefántcsontparti ismerősét. Amaz elhárította az ajánlatot, s azt mondta, nem érintkezik szenegáliakkal, és hogy az afrikai bár egyébként is nagyon alacsony színvonalú. Úgy gondolta, óvnia kell Rayt a szenegáliaktól.

– Ők nem olyanok, mint mi, mondta neki. A fehérek különbül viselkednek a feketékkel, ha a szenegáliak nem lettek volna ott. A háború és a szenegáliak bevándorlása előtt ez Franciaországban tökéletesen megfelelt a feketéknek. Szerettek és tiszteltek minket, míg most...

Ez majdnem ugyanígy van a fehér amerikaiakkal... A civilizációt a primitív népekkel szemben tanúsított általános magatartásuk szerint kell megítélni, és nem a kivételes esetek alapján. Ön nem hagyhatja figyelmen kívül a szenegáliakat és a többi fekete afrikait; mi több, ön nem képes figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy őseink rabszolgák voltak... Az Egyesült Államokban az emberek úgy viselkednek, mint Ön. Az északi feketék felsőbbrendűnek érzik magukat a déliekkel és az Antillák feketéivel szemben, akiken épp csak hogy némi civilizációs máz van... Mi, a többiek, a tanult feketék, sokat beszélünk a rassz reneszánszáról; azt kérдем magamtól, miképp jutunk oda, hogy ezt előidézhesük. Egyfelől ellenünk van a világ velünk szemben tanúsított pökhendi arcatlansága, ez a hatalmas, hideg, kemény valami; és a fehérek olyanok, mint a kő. Másfelől a munkások hatalmas serege: a mi rasszunk. Mert, mint tudja, a proletariátus képezi minden rassznak és minden nemzetnek a csontját, az izmait és a savát-borsát. A modern élet versenyében mi még csak kezdők vagyunk. Ha ennek a reneszánsznak, amiről beszélünk, más valaminek kell lennie, mint

holmi szórványos, felületes jelenségnek, akkor rasszunk gyökeréig kell lemerülnünk, hogy ezt előidézzük.

– Én hiszek a rassz reneszánszában, szólt az egyetemi hallgató, de abban nem, hogy ezt a vadság állapotához való visszatérésben érzük el.

– Lemerülni népünk gyökeréig, és a saját alapjainkra építeni, ez nem azt jelenti, mondta Ray, hogy visszatérünk a vadság állapotához. Ez maga a kultúra.

– Én nem vagyok ön, mondta az egyetemi hallgató.

– Önhöz hasonló ahhoz az igen sok intellektuellünkhöz, akik állandóan a rasszról beszélnek, mondta Ray. Ami önt visszatartja, az a neveltetése. Ön fehér nevelésben részesül, és megtanulja megvetni saját népét. Ön olvassa a fehérek elfogultságán alapuló történelmi maszlagot, a színes népek legyőzőit, és ez annyira meghatja önt, mint valamelyik nagy fehér nemzet fehér gyermekét. Azután felnőtté válik, a megrázkódtatás erejével fölfedezi, hogy nem tartozik és nem tartozhat a fehér rasszhoz. Mindazzal, amit tanult vagy teljesített, nem jut el oda, hogy megnyíljanak ön előtt a fehérek zárt körei, és sosem adja meg önnek mindazt a lehetőséget, ami a fehérek számára kínálkozik. Lehet az lénye modern, tehetséges és művelt, nevéhez mégis mindig hozzátapad a „színes” minősítés. És ahelyett, hogy ezt büszkén és bátran elfogadná, a szóban forgó minősítés bensejükben legtöbbször elkeseredetté és ingerlékennyé teszi. A kevert-vérűek: önök egy elveszett csoport, épp önök, a tanult feketék, és sohasem képesek magukra találni, csak ha visszatérnek népük mélységeihez. Ne fogadja el a maga számára modellnek az imperialista győzelmeken szilárdan ülő fehér társadalom művelt ifjúságának a gögijét. Egy ennyire minden jóval eltöltekezett ifjúság, amely megengedheti magának a megvetés luxusát a műveletlen fehérek irányában, akik meggyötrik az alsó társadalmi fokon állókat... Ha őszinte lenne saját feltételei dolgában a rassz előrejutására vonatkozóan, mintaképeit a fehérek egy másik kategóriájában keresné. Az írek kulturális és társadalmi mozgalmát tanulmányozná, lemondana mindezekről az intelligens és unalmas európai regényekről, és az orosz parasztokról olvasna, harcaik történetéről, egyszerű, béketűrő és kemény életükről. És olvasná a nagy orosz regényírókat is, akik mindezt elmesélték az orosz forradalomig bezárólag. Megtanulná mindazt, amit csak lehet, Gandhiról, és arról, amit előkészítenek India népi tömegei számára. Érdeklődne Afrika bennszülött nyelvjárásai iránt, és ha mindezt nem lenne képes megérteni, legalább alázatosnak mutatkozna egyszerű szépségük előtt, ahelyett, hogy megvetné őket.

Miután a mulatt egyetemi hallgató nem ingott meg elhatározásában, ti. abban, hogy nem megy el az afrikai bárba, Ray egyedül ment el oda.”²⁹

Ebben a hosszú kivonatban Claude McKay rámutat az összes fekete ember közötti érdekközösség követelményeire. A feketék között lévő eltérő sajátosságok magukban véve nem gyengítik az érdekközösség szükségességét. Sőt épp arra ösztönöznek. Claude McKay észjárása szerint a feketék között mutatkozó különbözőségek csupán jogfosztottságuk történelmi kifejeződése. Az Antillákról való is téved, amikor azt állítja magáról, hogy inkább kreol, mint fekete. Kreolnak lenni számá-

²⁹ Claude McKay: Banjo, kivonat a *Légitime Défense* 1932. június 1-i 1-es számából, 13–14. old.

ra csak azt jelenti, hogy annak lennie, ez összetartozik a nagyvárossal, aminek arra kellene emlékeztetnie, hogy ő egy deportált, hogy rabszolgák unokája. A függőség McKay szerint a feketék közös tapasztalatát juttatja kifejezésre szemben az euro-amerikai világgal. Ez pedig elegendő arra, hogy a feketéket szolidárisá tegye egymás iránt.

Sőt a fekete ember sorsa arra tanít, hogy az európai kultúrában nem különbözik alapvetően ettől a saját rasszuk analfabéta tömegeinek a sorsa. McKay úgy gondolja, hogy a fehér ember nevelkedése, „amit az asszimilálódott fekete kap, nem nyújt számára semmiféle kivezető utat, hacsak azt nem, hogy lázadása során azt a háttérbe szorítsa”, adva lévén, hogy a fekete ember „nem képes átlépni a határvonalat”. A fekete entellektüelleknek valójában tudatára kell ébredniük etnikai különösségükre és a fekete közösséghez tartozásukra.

A fekete rasszhoz tartozásuk érzelme kívülről kap ösztönzést a fehér világgal fennálló kapcsolatuk révén, ti. ahol feketék élnek, mindennél ugyanazt tapasztalják: a hátrányos megkülönböztetést. Claude McKay szerint a fekete embert a nyugati kultúrában úgy érzékelik, mint a másik embert. Az USA-ban, Európában vagy a gyarmati Afrikában egyaránt olyannak tekintik, akinek adnak, és akitől semmit sem kapnak.

Ettől kezdve a feketék saját rasszuk köré csoportosulása éppannyira történelmi, mint biológiai és pszichológiai tény. A feketéknek egyesülniük kell, össze kell szedniük magukat, és ki kell alakítaniuk a maguk sorsát, saját hagyományaikból kiindulva. Claude McKay ebben látja felszabadulásuk tétjét.

Ami René Maran-t illeti, akiben a fekete írók előfutárakat ismerték föl³⁰, szokatlan képet adott arról a fekete emberről, aki fel akar szabadulni, és a gyarmatosítóról, aki ellen az afrikai hagyományok és az 1789-es francia forradalom eredményezte köztársasági hagyomány nevében harcolni kell.

René Maran kimutatta a gyarmatosításnak az afrikai társadalomra gyakorolt romboló hatását. Rámutatott, hogy az emberi kapcsolatokon alapuló harmonikus és boldog afrikai társadalmat³¹ tönkretették egy a mozgékony merkantilista európaiak által mozgatott szervezet javára, amely szervezet által leigázva a feketék csak egyetlen funkciót teljesíthettek, azt, hogy termelnek (98. old.).

Végleg elkeseredve, nyomorúságuk megoldását a négerek az alkoholban keresték. Az alkohol részeggé tette őket, s ez a pusztulásukhoz vezetett (116. és 117. old.). Sajnálkozás nélkül hagyták el az életet, hogy örvendezhessenek őseiknek a túlvilágon, távol a gyarmati társadalomtól, ahol „kevesebbek voltak az állatoknál” (94. old.).

³⁰ Hommage a René Maran, le précurseur, *Présence Africaine*, 1963.

³¹ René Maran: *Batouala*, végleges kiadás, 1938, 94. old.

Regényéhez Oubangi-Chari adminisztrátora (az adminisztrátor a gyarmati kormányzó helyettese, az operatív feladatok irányítója a volt francia gyarmatokon – fm.) előszót írt, amelyben a civilizáció elleni vádiratot fogalmazott meg és hivatkozást a feketék iránt rokonszenvet tanúsító francia írókra:

„Civilizáció, civilizáció, az európaiak büszkesége és ártatlanok csonthalma. Rabindranath Tagore, a hindu költő mondta egy alkalommal Tokióban, hogy mi is voltál te!

Királyságotat hullatornyokra építed. Amit akarsz, és amit csinálsz, hazugságra készíted téged. szed láttára buggyan ki a könny, és kiált a fájdalom. Te vagy az erő, amely megelőzi a jogot. Nem fáklya vagy, hanem tűzvész. Amit megérintesz, mindazt el is emészted.

Dicsőség az országnak, amely mindezt megadta nekem, testvéreim Franciaországból, írók valamennyi pártból; ti, akik gyakran semmiségekről vitáztok, és örömmel rossz hírbe keveritek egymást, de hirtelen összebékültök, valahányszor arról van szó, hogy valamilyen igazságos és nemes eszméért kell harcolnotok; benneteket hívlak segítségül, mert hiszek a nagylelkűségekben (11. old.).”

Amikor René Maran a regényét megírta, és ahhoz előszót íratott, elsősorban Európára, a gyarmatosításért és annak a gonosztetteiért felelős nagyvárosi közönségre gondolt. A Goncourt díjjal jutalmazott regény 1921-ben Franciaországban felszította a szenvedélyeket. A jobboldali újságok azt hangoztatták: „A gyűlölet műve: Batouala vagy a rágalmazás. Azzal, hogy ezt a pamfletet a Goncourt Akadémia kitüntette, gonosz cselekedetet követett el.”³² A gyarmatügyi miniszter megtiltotta a könyv árusítását a gyarmatokon. A feketék mégis, tiltott gyümölcsként ízelve, olvasták azt. A könyv, amely kétségbe vonta a gyarmatosítás humanitárius jellegét, és visszautasította a fehéreknek a néger barbárra vonatkozó képzetét³³, beszélgetés tárgyává vált a feketék között az Atlanti-óceán mindkét partján, fogékonnyá téve őket rasszuk sorsa iránt.³⁴

A *La Revue du Monde Noir* volt az az első szószék, ahol az egész világ feketéi találkoztak, hogy megvitassák rasszuk jövőjének a problémáit. A folyóiratot, amely 1931. november 20-tól 1932. április 20-ig jelent meg, a libériai doktor Sajous és az Antillákból való Paulette Nardal alapította. Utóbbi egy szalont tartott fönn, amely a párizsi fekete intellektüellek számára gyümölcsöző kapcsolatokat hozott létre; a „Néger Reneszánsz” költői, e kitűnő feketék számára, mint Price-Mars, Félix Éboué, René Maran, akit az előfutár dicsfénye övezett, és a

³² La Dépeche coloniale, 1921. XII. 26., idézi Lilyan Kesteloot: *Les écrivains noirs de langue française: naissance d'une littérature*, 2. kiadás, 1965, 83. old.

³³ René Maran: Id. mű, 81–100. old.

³⁴ Jean Wagner: *Les Poètes nègres des États-Unis*, 175. old.

Quartier Latin zajongó diákjai, Étienne Léro, René Ménil, Aimé Césaire, Léopold Senghor és Léon Damas részére. Megbeszéléseik témái, amelyek pénteki találkozóikat lelkesítették, összecsempesítették Claude McKay azon eszméivel, amelyeket az előző oldalakon kiemeltünk. A La Revue du Monde Noir-nak – ezt programjaként követve – gondja volt rá, hogy első számában közlétegyet az eszmét, amelyek úgy harsogtak, mint a Négerek szövetségének első alkotmánylevelé:

„AMIT TENNI AKARUNK:

A fekete rassz intellektuális elitjének és a feketék barátinak egy orgánomot biztosítani, ahol művészi, irodalmi és tudományos munkáikat publikálhatják.

Tanulmányozni és a sajtó útján ismertetni mindazt a könyvet, konferenciát és előadássorozatot, amely a NÉGER CIVILIZÁCIÓRA, a fekete rassz háromszorosan megszentelt hazájára, Afrikára és annak természeti gazdagságára vonatkozik.

Nemzetiségükre való tekintet nélkül az egész világ feketéi között megteremteni egy olyan intellektuális és morális kapcsolatot, ami lehetővé teszi, hogy jobban megismerjék és testvéri módon megszeressék egymást, hogy hatásosabban megvédjék közös érdekeiket, és szemléltető anyaggal megvilágítsák rasszukat. Ez az a hármas cél, amelyet a LA REVUE DU MONDE NOIR követni fog.

Ezzel az eszközzel a fekete rassz, más rasszok elitjével és mindazokkal együtt, akik magukba fogadták az igazság, a szépség és jószág fényét, hozzá fog járulni az emberiség anyagi, szellemi és erkölcsi tökéletesítéséhez.

Jelszava – s az is marad:

A BÉKÉÉRT, A MUNKÁÉRT ÉS AZ IGAZSÁGÉRT;

A SZABADSÁGGAL, AZ EGYENLŐSÉGGEL ÉS A TESTVÉRISÉGGEL.

És így a fekete rassz kétszázmilliónyi tagja, habár különböző nemzetek között megosztva, e nemzetek fölött egy nagy DEMOKRÁCIÁT alkot, az egyetemes demokrácia előhírnökét.

AZ IGAZGATÓSÁG

(fordította: Biernaczky János)